

**Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
ім. Олеся Гончара**

А. Г. Венгер, О. М. Каковкіна

**ПОСІБНИК ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ЗАХІДНИХ ТА ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН»**

**Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2013**

УДК 94 (=16)
ББК 63.3 (=41)
В 29

Рецензенти:
канд. іст. наук, доц. Н. А. Ковальова
канд. іст. наук, доц. О. М. Посунько

В 29 Венгер, А. Г. Посібник до вивчення дисципліни «Історія західних та південних слов'ян» [Текст] / А. Г. Венгер, О. М. Каковкіна. – Д., 2013. – 24 с.

Уміщено навчальну програму, періодизацію, теоретичні завдання, тести, рекомендовані джерела та літературу з історії Болгарії, Польщі та Сербії доби Середньовіччя у межах навчального курсу «Історія західних та південних слов'ян».

Призначено для студентів 4-го курсу історичного факультету ДНУ.

© Венгер А. Г., Каковкіна О. М., 2013

Вступ

Навчальну дисципліну «Історія західних та південних слов'ян» (період від утворення слов'янських держав до сьогодення) вивчають протягом двох семестрів на 4-му курсі історичного факультету. Зважаючи на значний обсяг матеріалу, який мають вивчити та осмислити студенти, у посібнику локалізовано деякі навчальні теми з метою надати більш детальні вказівки для їх вивчення, зосередити увагу на найбільш складних та водночас важливих аспектах історії окремих держав.

Пропоноване видання присвячено добі Середньовіччя трьох держав – Болгарії, Польщі та Сербії, які посідали важливе місце в історії Європи та Балканського півострова. До уваги студентів – **зміст навчальної програми до кожної теми** для розуміння вимог щодо навчального матеріалу, список рекомендованих **джерел та літератури**, доступних у науковій бібліотеці університету, **періодизація історії середньовічних Болгарії, Польщі та Сербії** для усвідомлення значення періоду в історії цих держав та народів, а також **теоретичні завдання та тести**, які є частиною загальних контрольних завдань до тем.

Перелік підручників та навчальних посібників з дисципліни «Історія західних та південних слов'ян» вміщено у методичних вказівках до семінарських занять з курсу.

Тема 1. Болгарія часів Середньовіччя (від Першого Болгарського царства до османського панування)

1.1. Зміст навчальної програми з теми

Утворення Болгарської держави та народності. Слов'яни та Візантійська імперія у VI–VII ст. Слов'яни та протоболгари. Початок державного будівництва. Утворення Першого Болгарського царства. Внутрішня та зовнішня політика болгарських ханів.

Прийняття та поширення християнства у Болгарії, організація церкви. Болгарія за князя Бориса I. Церковне будівництво. Боротьба за автокефалію Болгарської православної церкви. Діяльність Константина-Кирила та Мефодія. Болгарія та кирило-мефодіївський спадок.

Болгарія наприкінці IX – на початку XI ст. Правління Симеона. Просвітницька діяльність Климента Охридського, Константина Преславського, Іоанна Екзарха, Чорноризця Храбра. Внутрішня криза та ослаблення Болгарії за царя Петра. Балканські походи князя Святослава. Війни з Візантією. Богомилство та його місце серед інших єретичних вчень.

У битвах з Візантією та під її владою. Встановлення візантійського панування у Болгарії, його особливості. Боротьба за звільнення.

Друге Болгарське царство. Падіння візантійської влади та утворення Другого Болгарського царства. Основні верстви населення та особливості феодальних відносин. Стан сільського господарства, торгівлі, ремесла, гірничої справи. Село та місто. Болгарія у XIII ст. Іван Асень II. Повстання

Івайла. Занепад Другого Болгарського царства у другій половині XIII ст. Друге Болгарське царство у XIV ст. Іван Александр. Зростання відцентрових тенденцій. Територіальні втрати. Патріарх Євфимій Тирновський та його церковно-політична діяльність. Григорій Цамблак.

Культура. Етнокультурна консолідація слов'янської болгарської народності. Процеси християнізації у суспільстві, ересь богомилів. Освіта та просвітництво у колі візантійської цивілізації. Мистецтво та перші пам'ятки літератури. Болгарські книжні школи. Культура повсякденного побуту.

1.2. Список рекомендованих джерел та літератури

Джерела

Анна Комнина. Алексиада [Текст] / Анна Комнина; вступит. ст., пер. с греч., комент. Я.Н. Любарского. – М.: Наука, 1965.

Именник болгарских ханов [Текст] // Тихомиров М. Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. – М.: Наука, 1969. – С. 76 – 113.

Иордан. О происхождении и деяниях гетов = GETICA [Текст] / Иордан. – СПб. : Алетейя, 2001.

Калиганов, И. И. Родник Златоструйный. Памятники болгарской литературы IX-XVIII вв. [Текст] / И. И. Калиганов, Д. И. Полывянный. – М.: Худ. лит-ра, 1990.

Константин Багрянородный. Об управлении империей [Текст] / Константин Багрянородный; под. ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева [греч. текст, пер., комент.]. — Изд. 2-е, испр. — М.: Наука, 1991.

Маврикий. Тактика и стратегия [Текст] / пер. с лат. М. А. Цыбышева, предисл. П. А. Гейсмана. – СПб., 1903.

Михаил Пселл. Хронография [Текст] / пер., ст. и примеч. Я. Н. Любарского. – М.: Наука, 1978.

Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история [Текст] / Прокопий Кесарийский; пер., ст., комент. А. А. Чекаловой, отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М.: Наука, 1993. – 576 с.

Феофилакт Симокатта. История [Текст] / Феофилакт Симокатта: вступ. ст. Н. В. Пигулевской, пер. С. П. Кондратьева. – М., 1957.

Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя)[Текст]: навч. посіб. / за ред. В. І. Ярового. – К., 2011.

Література

Ангелов, Д. Богомилство в Болгарии [Текст] / Д. Ангелов. – М.: Изд.-во иностр. лит., 1954.

Бернштейн, С. Б. Константин Философ и Мефодий [Текст] / С. Б. Бернштейн. – М., 1984.

Горина, Л. В. Социально-экономические отношения во Втором Болгарском царстве [Текст] / Л. В. Горина. – М.: Наука, 1972.

История Византии [Текст]: в 3 т. / отв. ред. акад. С. Д. Сказкин. – М.: Наука, 1967.

История литератур западных и южных славян [Текст]: в 2 т. / под ред. Л. Будаговой, А. Липатова, С. Никольского. – М.: Индрик, 1997.

Истрин, В. А. 1100 лет славянской азбуки [Текст] / В. А. Истрин. – М., 1988.

Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней [Текст] / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М.: Наука, 1987.

Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья [Текст]: сб. ст. / отв. ред. В. Д. Королук. – М.: Наука, 1982.

Раннефеодальные государства и народности. Южные и западные славяне, VI-XII вв. [Текст]: сб. ст. / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М.: Наука, 1991.

Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв. [Текст]: сб. ст. / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М.: Наука, 1985.

Славянские древности. Очерки по истории культуры славянских народов [Текст]: сб. ст. / отв. ред. В. А. Хорев. – М.: Индрик, 1997.

1. 3. Періодизація історії середньовічної Болгарії

З огляду на європейське Середньовіччя (V – XV ст.) історію болгарського Середньовіччя обмежуємо VII – XIV ст., визначаючи головним критерієм розвиток держави. Отже, нижньою межею періоду є заснування Першого Болгарського царства Аспарухом у 681 р. у Подунав'ї, верхньою – остаточне підкорення Болгарії османами наприкінці XIV ст. та втрату Болгарією своїх державних інститутів.

Цей період поділяють на кілька підперіодів:

1. Перше Болгарське царство – 681–1018 рр. – існувало від його заснування ханом протоболгар Аспарухом до захоплення болгарських теренів Візантією у 1018 р. На цей час припадає слов'янізація тюркської еліти держави, прийняття християнства Борисом I, що стало важливим чинником у формуванні єдиного політичного та культурного простору держави поряд з появою та поширенням слов'янської писемності завдяки діяльності св. Кирила-Константина та Мефодія.

2. Час візантійського панування у Болгарії – 1018 – 1185 рр. – відносно нетривалий період, під час якого відбувалась активна еллінізація болгарських земель. Завершення підперіоду пов'язане з повстанням Івана та Асеня (1185 – 1187) проти візантійської влади, що створило передумови для відродження держави.

3. Друге Болгарське царство – 1187 – 1396 рр. – розпочало свою історію з коронації Асеня I у Тирново, новій столиці відродженої болгарської держави. XIII – XIV ст. – етап піднесення у розвитку царства, який

відзначається централізацією влади. Найбільш значущі постаті правителів – Калоян (1197 – 1207) та Іван Асень II (1218 – 1241). У часи правління останнього було подолано внутрішні міжусобиці, зміцніла центральна влада, значно розширилися кордони держави. Вагомою подією стала переможна битва болгар з візантійцями біля Клокотниці у 1230 р. Після смерті Івана II Асеня Болгарія вже не демонструвала таких успіхів у зовнішній політиці. Із середини XIV ст. єдність Болгарії порушив цар Іван Александр, розділивши її між своїми синами на два удільні князівства – Тирновське та Відинське. Одразу після смерті Івана Александра, якому вдавалося підтримувати мирні відносини з турками, розпочинається османська експансія (битва на Мариці 1371 р.) У 1396 р. із падінням Відинського царства Болгарія перестала існувати як самостійна держава на п'ять століть – до подій Російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр.

Звичайно, політичні події, включення болгарських земель до складу Османської держави, не обмежили розвиток середньовічних інститутів, зважаючи на інерцію їх подальшого розвитку.

1. 4. Теоретичні завдання до теми

1. Охарактеризуйте становище земель майбутньої Болгарії у переддень їх заселення слов'янами.
2. Визначте роль Візантії у становленні Болгарської держави.
3. Назвіть етапи розвитку протоболгарської спільноти та умови її появи у Подунав'ї.
4. Розкрийте зміст відносин протоболгар та слов'ян на першому етапі державотворення.
5. З'ясуйте роль християнства та християнської церкви у розвитку Болгарської держави.
6. Вкажіть головні проблеми болгаро-візантійських відносин доби Середньовіччя.
7. Розкрийте зміст еллінізації болгарських земель у часи панування Візантії.
8. Назвіть провідних політичних діячів Другого Болгарського царства.
9. Назвіть причини занепаду Другого Болгарського царства.
10. Охарактеризуйте захоплення болгарських теренів османами.
11. Визначте зміст відносин Першого та Другого Болгарського царств з Київською Руссю та руськими князівствами.
12. Розкрийте значення діяльності св. Кирила та Мефодія в історії Болгарії та загалом історії слов'янських народів.
13. Вкажіть особливості економічного розвитку болгарських земель на етапі існування Першого та Другого Болгарського царств.
14. Охарактеризуйте соціальну структуру болгарського суспільства на етапі існування Першого та Другого Болгарського царств.
15. Складіть перелік основних понять до теми.

1. 5. Тести до теми*

1. Який регіон Балканського півострова відкривав вихід до Егейського моря середньовічним болгарським державам?

- а) Македонія;
- б) Західна Фракія;
- в) Південна Добруджа;
- г) Істрія.

2. Який вітчизняний учений-медієвіст досліджував історію болгар?

- а) С. Плохій;
- б) В. Сиротенко;
- в) Н. Пігулевська;
- г) Т. Фортинський.

3. З ім'ям якого українського археолога пов'язують знахідку Вознесенського скарбу?

- а) Б. Мозолевським;
- б) В. Грінченком;
- в) В. Антоновичем;
- г) В. Хвойкою.

4. У якому році було знайдено Перещепинський скарб, який пов'язують з ім'ям хана Кубрата?

- а) у 1910 р.;
- б) 1912 р.;
- в) 1914 р.;
- г) 1916 р.

5. Про яке повстання у болгарських землях свідчить Михаїл Пселл у «Хронографії»:

- а) повстання Івайла;
- б) повстання Петра Деляна;
- в) повстання Івана та Асеня;
- г) повстання Дольчіно.

6. Про якого болгарського релігійного діяча йдеться «У 1401 – 1409 рр. обіймав церковні посади в Молдові та Сербії... у 1409 р. прибув до Києва. За підтримки литовського князя Вітовта 1415 р. на соборі руських єпископів без згоди константинопольського патріарха був обраний київським митрополитом...»?

- а) Климента Охридського;
- б) Євфимія Тирновського;
- в) Григорія Цамблака;
- г) Іоанна Дамаскіна.

7. Хто став наступником хана Аспаруха на болгарському троні?

- а) Крум;
- б) Борис;
- в) Тервел;
- г) Симеон.

8. Яка з перелічених постатей не пов'язана з історією Другого Болгарського царства?

- а) Константин Багрянородний;
- б) Калоян;

* У завданнях 1 – 22 – один правильний варіант відповіді, у завданнях 23 – 26 – три варіанти.

в) Іван Шишман;

г) Стефан Душан.

9. Яка назва першої столиці Болгарської держави?

а) Софія;

б) Пліска;

в) Тирново;

г) Охрид.

10. Яке місто стало столицею Болгарського царства під час правління царя Симеона?

а) Тирново;

б) Пліска;

в) Софія;

г) Преслав.

11. Яке ім'я останнього патріарха Болгарської православної церкви у часи її захоплення османами?

а) Григорій Цамблак;

б) Євфимій Тирновський;

в) Климент Охридський;

г) Іоанн Рильський.

12. Хто був ватажком відомого повстання 1277 – 1280 рр.?

а) Петро Делян;

б) Івайло;

в) Калоян;

г) Никифор Григора.

13. Як у Болгарії часів Другого Болгарського царства називали титуловану знать?

а) патриції;

б) деспоти;

в) тирані;

г) пополани.

14. Яка риса не притаманна розвитку міст Другого Болгарського царства?

а) панування іноземців у міській торгівлі;

б) наявність міських комун та міських парламентів;

в) напіваграрний характер міст;

г) відсутність системи ремісницьких цехів та торгових гільдій.

15. Хто автор перекладу відомого твору Іоанна Дамаскіна «Богослов'я» слов'янською мовою?

а) Чорноризець Храбр;

б) Іоанн Екзарх;

в) Роман Лакапін;

г) Василій Великий.

16. Біля якого міста під час битви з болгарами війська руського князя Святослава зазнали поразки?

а) Преслав;

б) Аркадіополь;

в) Адріанополь;

г) Тирново.

17. З правлінням якого болгарського хана пов'язують появу пам'ятки світового значення – відомого барельєфа «Мадарський вершник»?

а) Бориса І;

б) Крума;

в) Тервеля;

г) Омуртага.

18. Яке ім'я отримав у хрещенні цар Борис, з яким пов'язують хрещення Болгарії?

- а) Василій; б) Михаїл; в) Миколай; г) Константин.

19. З яким єретичним ученням західноєвропейського Середньовіччя найтісніше пов'язане богомилство за своїми ідеологічними засадами?

- а) єресю катарів; б) вченням Я. Гуса;
в) аріанством; г) монофізитством.

20. Який сучасний регіон України, на думку деяких учених, є місцем поховання засновника Великої Булгарії, батька хана Аспаруха – Кубрата?

- а) Галичина; б) Полтавщина;
в) Київщина; г) Запоріжжя.

21. Сучасником якого візантійського імператора був болгарський цар Симеон?

- а) Іоанна I Цимісхія; б) Михаїла Палеолога;
в) Константина VII Багрянородного; г) Никифора II Фоки.

22. Яка подія відмежовує історію Першого та Другого Болгарського царства?

- а) битва на Мариці; б) повстання Івана та Асеня;
в) Другий хрестовий похід; г) падіння Константинополя.

23. Який візантійський імператор отримав прізвисько «Болгаробійця» після наказу осліпити кілька тисяч полонених болгарських воїнів біля гори Беласіце?

- а) Іоанн I Цимісхій; б) Василій II;
в) Алексій I Комнін; г) Лев Ісавр.

24. Які з перелічених міст Болгарії були розвиненими центрами причорноморської торгівлі у часи Другого Болгарського царства?

- а) Варна;
б) Месемврія;
в) Тирново;
г) Філіппополь;
д) Созополь.

25. Які з перелічених подій, постатей, понять не пов'язані з історією Першого Болгарського царства?

- а) загибель болгарського царя Константина Тиха;
б) розвиток єресі богомилів;
в) Іоанн Рильський;
г) битва на Мариці;

- д) хрещення Болгарії;
- є) діяльність Євфимія Тирновського.

26. Які перелічених міст, пов'язаних з історією Першого та Другого Болгарських царств, розташовані поза межами сучасної Болгарії:

- а) Охрид;
- б) Скоп'є;
- в) Тирново;
- г) Адріанополь;
- д) Доростол;
- є) Філіппополь.

Тема 2. Польща часів Середньовіччя

2. 1. Зміст навчальної програми з теми

Польські землі у давнину. Еволюція господарства, соціальних відносин, піднесення та криза лужицької культури. **Польські племена у VI – IX ст.** Демографічні характеристики. Господарство. Соціально-політична структура польських племен. Організація влади. Культура давньопольських племен. Язичницькі уявлення. Божества та культи. Матеріальна культура.

Політичний розвиток у X – на початку XII ст. Генеза польської державності Пястів. Мешко I. Прийняття християнства. Організація польської держави у X–XI ст. Основні етапи політичного розвитку. Криза польської державності.

Економічні та соціальні відносини у X – на початку XII ст. Населення та внутрішня колонізація. Сільське господарство. Ремесло та торгівля. Соціальна структура.

Культура у X – XII ст. Хрещення та християнізація польських земель. Освіта, мистецтво. Перші пам'ятки літератури. Культура повсякденного побуту.

Основні віхи політичного розвитку Польщі у XIII – XV ст. Польські князівства. Об'єднавчі тенденції. Державний устрій Польщі. Формування єдиної станової держави у XIV–XV ст. Казимир III Великий (1333 – 1370). Стосунки з Тевтонським орденом. Кревська унія. Грюнвальдська битва. Формування органів станового представництва.

Економічний розвиток у XIII – XV ст. Форми колонізації та перебудова аграрних відносин. Становище міст, торгівлі, гірничої справи. Соціальна структура. Духівництво. Селянство. Рицарство-шляхта. Становлення станових привілеїв шляхти. Міщани.

Польська культура XIII – XV ст. Еволюція церкви. Освіта, наука. Краківський університет. Суспільна думка. Література та мистецтво. Книгодрукування. Розвиток польської мови.

2. 1. Список рекомендованих джерел та літератури

Джерела

- Видукинд Корвейский. Деяния саксов = Res Gestae Saxoniarum [Текст] / Видукинд Корвейский. — М.: Наука, 1975.
- Галл Аноним. Хроника и деяния князей и правителей польских [Текст] / Галл Аноним; пер. Л. М. Поповой. — М., 1961.
- Гельмгольд. Славянская хроника [Текст] / Гельмгольд / пер. Л. В. Разумовской. — М., 1963.
- Длугош, Я. Грюнвальдская битва [Текст] / Я. Длугош. — М.; Л.: АН СССР, 1962.
- Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы [Текст] / под. ред. В. И. Корецкого. — М.: Госюриздат, 1961.
- Хрестоматия по истории южных и западных славян [Текст]: учебное пособие для вузов: в 3 т. Т. 1. Эпоха феодализма отв. ред. М. М. Фрейденберг. — Мн.: Изд-во «Университетское», 1987.
- Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя) [Текст]: навч. посіб. / за ред. В. І. Ярового. — К., 2011.

Література

- Бендза, М. Християнізація польських земель [Текст] / М. Бендза // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2006. — №6. — С. 134 — 154.
- Бардах, Ю. История государства и права Польши [Текст] = Historia państwa i prawa Polskiego / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак ; пер. с польск. И. Б. Грековой [и др.], отв. ред. и авт. предисл. З. М. Черниловской. — М. : Юрид. лит., 1980.
- Власто, А. П. Запровадження християнства у слов'ян [Текст] / А. П. Власто. — К.: Юніверс, 2004.
- Головко, А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII вв. [Текст] / А. Б. Головко. — К., 1988.
- Дыбковская, А. История Польши. С древнейших времён до наших дней [Текст] / А. Дыбковская, М. Жарин, Я. Жарин. — Варшава, 1995.
- Зашкільняк, Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів [Текст] / Л. Зашкільняк, М. Крикун. — Л., 2002.
- История Польши: в 3 т. [Текст] / под ред. В. Д. Королюка. И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. — М., 1954. — Т. 1.
- Королюк, В. Д. Древнепольское государство [Текст] / В. Д. Королюк. — М., 1957.
- Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси [Текст] отв. ред. Г. Г. Литаврин. — М., 1988.
- Седов, В. В. Славяне и Раннее Средневековье [Текст] / В. В. Седов. — М., 1995.

Тымовский М. История Польши [Текст] / М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер. – М., 2004.

Флоря, Б. Н. Отношения государства и церкви у восточных и западных славян. Эпоха средневековья [Текст] / Б. Н. Флоря. – М., 1992.

Хлібовська, Г. М. Польсько-німецькі відносини другої половини X – початку XIV століття у сучасній польській медієвістиці / Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Г.М. Хлібовська. — К., 2000.

2. 3. Періодизація історії середньовічної Польщі

Загальні межі періоду визначаються X – XV ст., де нижня межа – близько 960 р. – перша достовірна згадка у хроніці арабського мандрівника Ібн-Якуба про правління польського князя Мешка (960 – 992), верхня – завершення процесу оформлення станової монархії на межі XV – XVI ст.

У межах періоду виокремлюють такі підперіоди.

1. Правління першої польської династії Пястів (960 – 1370), яке, у свою чергу має особливості, пов'язані із розвитком держави та її інститутів: перший період правління Пястів – 960 – 1138 рр. – етап формування держави на засадах першості династії, зміцнення її повноважень; 1138 – початок XIV ст. – етап політичної роздробленості, як історично зумовлений період розвитку вотчинного землеволодіння та шляхетського стану, другий етап централізації польських земель – 1320 – 1370 рр., пов'язаний з діяльністю двох останніх представників династії – Владислава Локетка та Казимира III Великого, із смертю якого у 1370 р. та у зв'язку із відсутністю у нього дітей – наступників короля, завершується тривале панування Пястів в умовах глибокої внутрішньополітичної кризи.

Важливими подіями початкового періоду Пястів є формування комплексу етнічних польських територій, які стали основою держави, прийняття християнства. Найбільш визначні правителі – Мешко I, Болеслав Хоробрий, Казимир I Відбудовник. Після смерті Болеслава III Кривоустого у 1138 р. розпочався період роздробленості, позначений Ленчицьким з'їздом князів 1180 р. На останньому етапі правління Пястів привертає увагу діяльність Казимира III Великого (1333 – 1370), який завершив оформлення Польської централізованої держави на законодавчому рівні.

2. Правління Анжуйської династії (1370 – 1385) у Польщі представлене постаттю угорського короля Людовіка Анжуйського, смерть якого спровокувала чергову династичну кризу через відсутність нащадків чоловічої статі. У результаті дискусій та поступок польською королевою була визнана донька Людовіка Ядвіга, шлюб якої з литовським князем Ягелло (Ягайлом) започаткував правління династії Ягеллонів у Польщі (Кревська унія 1385 р.)

3. Перший етап правління Ягеллонів (1385 – 1501) – від Владислава-Ягелло до Яна Ольбрахта – позначений формуванням станової монархії, її інститутів (вальний сейм і провінційні сеймики) та основ «шляхетської демократії». Важливою подією періоду стало зближення й подальше

об'єднання у 1569 Польщі з Великим князівством Литовським. Провідну лінію зовнішньополітичної діяльності визначали відносини з Тевтонським орденом (Грюнвальдська битва 1410 р., війна з Орденом у 1454 – 1466 рр., яка завершилась підписанням Торунського миру).

2. 4. Теоретичні завдання до теми

1. Обґрунтуйте межі Середньовіччя на теренах Польщі.
2. Назвіть найбільш інформативні писемні джерела з історії польського Середньовіччя.
3. Розкрийте причини прийняття християнства Мешком I.
4. Визначте роль німецького чинника у розвитку Польської держави у добу Середньовіччя.
5. Порівняйте процеси прийняття християнства та християнізації Польщі та Київської Русі.
6. Визначте основні напрямки діяльності династії Пястів протягом першого та другого періодів правління.
7. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику Казимира III Великого.
8. Розкрийте умови приходу до влади у Польщі династії Ягеллонів.
9. Визначте умови Кревської унії 1385 р.
10. Назвіть причини появи Тевтонського ордену у Польщі.
11. Розкрийте зміст відносин Польської держави та Тевтонського ордену протягом XIII – XV ст.
12. Розкрийте зміст відносин Польщі та Османської держави у XV ст.
13. Назвіть характерні риси економічного розвитку Польщі у X – XII ст.
14. Визначте особливості розвитку польського міста та села у XIV – XV ст.
15. Назвіть приклади західно- та східноєвропейського впливу на розвиток польської культури часів Середньовіччя.

2. 5. Тести до теми*

1. У якому з історичних регіонів Польщі розташований Краків?
а) у Мазовії; б) Сілезії; в) Великій Польщі; г) Малій Польщі.
2. Який з названих регіонів є частиною польсько-німецького прикордоння?
а) Куявія; б) Велика Польща; в) Холмщина; г) Сілезія.
3. Хто автор першої хроніки, написаної поляком?

* У завданнях 1 – 22 – один правильний варіант відповіді, у завданнях 23 – 26 – три варіанти.

- а) Вінцентій Кадлубек; б) Ян Длугош;
б) Відукінд Корвейський; г) Тітмар Мерзебурзький.

4. У якому столітті Польська держава в офіційних документах отримала назву «Regnum Poloniae»?

- а) у X ст.; б) XII ст.; в) XIII ст.; г) XIV

5. Хто з перелічених польських князів не належав до правлячої династії Пястів?

- а) Болеслав Кривоустий; б) Сигізмунд Старий;
в) Казимир I Відбудовник; г) Владислав Локеток.

6. Де та в якому році відбулась битва монголо-татар з польським військом?

- а) Грюнвальд, 1410 р.; б) Легніца, 1241 р.;
в) Вількомеж, 1435 р.; г) Краків, 1265 р.

7. У якому році було засновано Краківський університет?

- а) у 1298 р.; б) 1301 р.; в) 1364 р.; г) 1415 р.

8. Який відомий скульптор є автором різьбленого олтаря у Маріацькому костелі Кракова?

- а) Віт Ствош; б) Йон Кондзелевич; в) Степан Ковнір; г) Рафаель.

9. Який документ було укладено у результаті угоди польської знаті та Людовіка Анжуйського?

- а) Віленський привілей; б) Кошицький привілей;
в) Нешавські статuti; г) Радомську конституцію.

10. За якого князя у Польщі була створена самостійна архієпископія?

- а) Мешка I; б) Казимира I Відбудовника;
в) Болеслава Хороброго; г) Сигізмунда II Августа.

11. Яке з названих міст було одним з центрів поморської торгівлі Польщі?

- а) Познань; б) Колобжег;
в) Вроцлав; г) Люблін.

12. Який польський король загинув під Варною у 1444 р. у битві з турецьким військом?

- а) Владислав III; б) Ян Ольбрахт;
в) Казимир Ягеллончик; г) Вітовт.

13. Яка важлива особливість сейму та сеймиків середньовічної Польщі?

- а) одностановість; б) вибори кожні чотири роки;

в) монопольне право вирішення зовнішньополітичних питань; г) повна залежність від короля.

14. Яка подія засвідчила процес політичної роздробленості та зміцнення вотчинного землеволодіння у Польській державі?

- а) Кревська унія 1385 р.; б) Ленчицький з'їзд 1180 р.;
в) Хрещення Мешка I 966 р.; г) підписання Петркувських статутів у 1496 р.

15. Що означають поняття «загородники», «халупники», «коморники»?

- а) збіднілу шляхту; б) групи селян;
в) групи міщан; г) підрозділи польського війська.

16. Хто автор відомого історичного твору «Хроніка славного Польського королівства»?

- а) Галл Анонім; б) Ян Длугош;
в) Матвій з Кракова; г) Відукінд Корвейський.

17. Як називають рух у середньовічній Польщі, в основі якого була ідея першості церковного собору над папою і відмова визнати останнього найвищим авторитетом у церковних справах?

- а) консиліаризм; б) конформізм;
в) конгрегаціоналізм; г) корпоративізм.

18. У якому місті Польщі відбувалась коронація монархів, починаючи з Владислава Локетка?

- а) у Гнезно; б) Варшаві; в) Кракові; г) Вроцлаві.

19. Як називалось заселення сіл у Польщі за німецьким правом?

- а) локація; б) колонізація; в) еміграція; г) комутація.

20. Який регіон Польщі став центром формування Польської держави?

- а) Мазовія; б) Велика Польща; в) Мала Польща; г) Куявія.

21. На території якої сучасної країни розташований замок Крево, де була підписана відома унія?

- а) Росія; б) Україна; в) Білорусь; г) Польща.

22. Хто останній представник династії Пястів на польському троні?

- а) Владислав I Ягелло; б) Матвій з Кракова;
в) Казимир III Великий; г) Свидригайло.

23. Які з перелічених понять, подій, постатей не пов'язані з історією середньовічної Польщі?

- а) «Генріхові артикули»;

- б) ексекуційний рух;
- в) Кошицький привілей;
- г) Оттон III;
- д) Вінцентій Кадлубек;
- є) Ян Кохановський.

24. Які перелічені події, діяльність постатей європейської історії збігаються у часі з правлінням Пястів:

- а) Четвертий хрестовий похід;
- б) перше плавання Х. Колумба;
- в) діяльність Дж. Вікліфа;
- г) Жакерія;
- д) проголошення Німецького королівства імперією;
- є) діяльність Карла Великого.

25. Які поняття та явища характеризують соціально-економічний розвиток польських земель часів Середньовіччя?

- а) поширення фільварку;
- б) німецька колонізація та поширення німецького права;
- в) формування купецьких корпорацій;
- г) впровадження гроша;
- д) формування провінційних сеймиків;
- є) комунальний рух.

26. Які з перелічених постатей безпосередньо пов'язані з польсько-руськими відносинами X – XV ст.?

- а) Казимир III Великий;
- б) Болеслав Хоробрий;
- в) Ярослав Мудрий;
- г) Конрад Мазовецький;
- д) Ярема Вишневецький;
- є) Еріх Лясота.

Тема 3. Сербія часів Середньовіччя

3. 1. Зміст навчальної програми з теми

Сербські землі у VII – XIV ст. Заселення сербами території Балканського півострова. Формування сербської державності. Князівства Зети та Рашки. Прийняття християнства. Роль церкви у розвитку держави. Місце Візантії у розвитку сербської державності. Виникнення та розвиток держави Неманичів (друга половина XII – XIV ст.). Сербія у часи правління Стефана Душана (1331–1355). «Законник Стефана Душана». Війни з Болгарією та Візантією. Становлення і розвиток державних інститутів. Соціально-економічне становище.

Культура. Поширення кирилиці. Література: життя святих, епічні пісні. Архітектура. Живопис.

Сербські землі у другій половині XIV – XV ст. Розпад Сербської держави. Початок османської експансії на Балканах. Битва на Косовому полі (1389) та її значення в історії Сербії та південних слов'ян. Постать Лазаря Хребеляновича. Сербська деспотовина у XV ст. та причини її ліквідації.

Демографічні зміни на сербських теренах внаслідок османського завоювання та їх наслідки.

3. 2. Список рекомендованих джерел та літератури

Джерела

Константин Багрянородный. Об управлении империей [Текст] / Константин Багрянородный; под. ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. [греч. текст, пер., коммент.]. — Изд. 2-е, исправл. — М.: Наука, 1991.

Свод древнейших письменных сведений о славянах [Текст]: в 2 т. / отв. ред. Л. А. Гиндин, Г. Г. Литаврин. — М., 1991 – 1995. — Т. 1. (I – VI вв.), Т. 2. (VII – IX вв.).

Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя) [Текст]: навч. посіб. / за ред. В. І. Ярового. — К., 2011.

Література

Грачёв, В. П. Сербская государственность в X – XIV вв. Критика теории «жупной организации» [Текст] / В. П. Грачёв. — М., 1972.

История Югославии [Текст]: в 2 т. / под ред. Ю. В. Бромлея [и др.]. — М., 1963. — Т. 1.

Москаленко, А. Е. Возникновение и развитие феодальных отношений у южных славян. Хорваты и сербы [Текст] / А. Е. Москаленко. — М., 1978.

Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV – XVI вв. Главные тенденции политических взаимоотношений [Текст] / отв. ред. И. Б. Греков. — М., 1984.

Раннефеодальные государства на Балканах VI – XII вв. [Текст] / отв. ред. Г. Г. Литаврин. — М., 1985.

Флоринский, Т. Д. Памятники законодательной деятельности Душана – Царя Сербов и Греков [Текст] / Т. Д. Флоринский. — К., 1883.

3. 3. Періодизація історії середньовічної Сербії

Доба сербського Середньовіччя охоплює період від VII до кінця XV ст., у VII ст., за свідченнями Константина Багрянородного, серби з'являються на теренах Балкан, заселяючи землі сучасних Сербії та Чорногорії, а у XV ст. із

ліквідацією Сербської деспотовини вони втрачають державність на кілька століть.

Цей період можна поділити на кілька частин, позначених рівнем розвитку сербської державності.

1. VII – до середини IX ст. – розселення сербів на Балканах та утворення перших князівств, політичним лідером серед яких та осередком християнства стає Рашка. Важливою подією періоду стала християнізація сербів (імовірно відбулась у VII ст. за імператора Іраклія), яка зумовила поширення візантійської політичної та культурної традиції.

2. Середина IX – середина X ст. – централізація влади у Рашці, поява першої правлячої сербської династії, засновником якої вважають Властимира. Характерною рисою періоду є зміцнення позицій Рашки у регіоні та участь у візантійсько-болгарському протистоянні з встановленням патронату по чергово болгарської та візантійської влади.

3. Друга половина X – середина XII ст. – занепад Рашки, включення її територій до складу Болгарії, а згодом – до складу Візантії. У другій половині XI ст. частина сербських земель належала до складу Дуклянській (Зетській) державі (основи сучасної Чорногорії).

4. Друга половина XII – перша половина XIV ст. – виникнення та існування держави Неманичів – період найвищого піднесення у розвитку сербської державності у Середньовіччі. Засновник династії та відновленої держави – Стефан Неманя, який захопив великожупанський трон наприкінці 60-х рр. XII ст., та правив Сербською державою до 1196 р. Інші найважливіші постаті сербських правителів цього періоду – Стефан Неманич Першовінчаний (1196 – 1227), Урош Великий, Драгутін, Мілутін, Стефан Дечанський, Стефан Душан (1331 – 1355). Найбільшого територіального розширення та політичного зміцнення держава набула за правління Стефана Душана, чому сприяла його законодавча діяльність, зокрема створення «Законника» – однієї з найвизначніших юридичних пам'яток Середньовіччя.

5. Друга половина XIV – XV ст. – останній етап існування середньовічної Сербської держави, початок якого пов'язаний із її занепадом після смерті Стефана Душана, а завершення – із ліквідацією Сербської деспотовини як залишку Сербської держави після захоплення Балкан Туреччиною. Найзначнішими подіями періоду стали битви сербів з османами на Мариці (1371) та Косовому полі (1389). Наслідком останньої стала мученицька загибель князя Лазаря Хребеляновича, який утілював сподівання сербів на відновлення централізованої держави. Сербська деспотовина – держава нащадків Лазаря, яка існувала як васальне князівство Туреччини, пізніше – Візантії і, нарешті, – Угорського королівства. У 1459 р. із захопленням турками Смедерево – політичного центру деспотовини – завершилася її історія. Переважна частина сербських етнічних територій опинилася у складі Угорського королівства та Османської імперії.

3. 4. Теоретичні завдання до теми

1. Охарактеризуйте процес заселення сербами Балкан за свідченнями Константина Багрянородного.
2. Назвіть регіони, заселені сербами, та покажіть їх сучасне розташування на карті.
3. Визначте особливості формування державності на сербських теренах до середини XII ст.
4. З'ясуйте роль Візантії у формуванні держави сербів.
5. Порівняйте процес становлення держави сербів та болгар.
6. Навіть передумови утворення держави Стефана Немані та визначте його роль.
7. Охарактеризуйте зовнішню та внутрішню політику Стефана Немані.
8. Розкрийте значення християнської церкви у розвитку держави Неманичів.
9. Охарактеризуйте постаті канонізованих сербських святих – Савви та Симеона.
10. Назвіть характерні риси соціального устрою у сербських землях у часи Неманичів.
11. Охарактеризуйте економічний розвиток сербських земель у часи політичного піднесення за правління Неманичів.
12. Назвіть етапи захоплення сербських теренів османами.
13. Опишіть події Косовської битви 1389 р. та розкрийте їх значення в історії Сербії та балканських слов'ян.
14. Визначте місце Угорщини в історії Сербської держави та народу на завершальному етапі Середньовіччя.
15. Назвіть досягнення середньовічної сербської культури.

3. 5. Тести з теми *

1. Який перший сербський монастир, заснований на Афоні?
а) Дечанський; б) Студеницький; в) Зографський; г) Хіландарський.
2. Коли серби прийняли християнство, переселившись на Балканський півострів?
а) на початку VII ст.; б) у VIII ст.;
в) наприкінці IX ст.; г) на початку X ст.

* У завданнях 1 – 22 – один правильний варіант відповіді, у завданнях 23 – 26 – три варіанти

3. Яке слов'янське князівство стало основою формування Сербської держави у Середньовіччі?

- а) Захум'є; б) Рашка; в) Дукля; г) Требін'є.

4. Яке з названих міст держави Стефана Немані сьогодні розташоване на теренах Македонії?

- а) Скоп'є; б) Кюстендил; в) Ніш; г) Котор.

5. Яка подія початку XIII ст. суттєво вплинула на розвиток балканських слов'янських держав?

- а) падіння Візантійської імперії; б) Альбігойські війни;
в) монгольське нашествя; г) нормандське завоювання.

6. Хто засновник першої династії сербських правителів Рашки?

- а) Стефан Душан; б) Властимир; в) Гойнік; г) Часлав.

7. З яким правителем Західної Європи намагався утворити союз Стефан Неманя?

- а) Генріхом II Плантагенетом; б) Фрідріхом Барбаросою;
в) Людовіком VII; г) Рожером II Гвіскар.

8. Хто був першим главою заснованої у 1219 р. Сербської православної архієпископії?

- а) Симеон; б) Стефан; в) Савва; г) Борис.

9. З ким пов'язана легенда про «задушення короля Дечанського»?

- а) Стефаном Неманею; б) Стефаном Душаном;
в) Лазарем Хребеляновичем; г) Урошем Великим.

10. У якому році Стефан Душан проголосив себе царем сербів та греків?

- а) у 1326 р.; б) 1345 р.; в) 1364 р.; г) 1378 р.

11. Яка назва зібрання знаті у середньовічній Сербії?

- а) сейм; б) скупщина; в) сабор; г) ландтаг.

12. Який з регіонів не входив до складу Сербської держави за час її найбільшого територіального розширення (правління Стефана Душана)?

- а) Албанія; б) Македонія; в) Косово; г) Істрія.

13. Що означає поняття «баштина»?

- а) вид земельної власності; б) монету в Сербії;
в) селянську громаду; г) натуральну ренту.

14. Які центри гірничої справи середньовічної Сербії?

- а) Ново-Брдо, Руднік; б) Ніш, Средець;
в) Дубровник, Охрид; г) Белград, Смедерево.

15. Хто автор найбільш інформативного джерела з історії ранньосередньовічної Сербії?

- а) Михайл Пселл; б) Константин Багрянородний;
в) Григорій Цамблак; г) Анна Комнін.

16. Яка подія стала причиною позбавлення Сербської деспотовини васальної залежності від Туреччини?

- а) поразка султана Баязида у битві з Тамерланом;
б) переможна битва з турками угорського короля Яноша Хуньяді;
в) допомога сербам московського війська;
г) внутрішньополітична криза Османської держави.

17. Яка найвидатніша законодавча пам'ятка середньовічної Сербії?

- а) «Законник Стефана Душана»; б) Салічна правда;
в) «Книга епарха»; г) Дигести.

18. До якого напрямку християнства належить Болгарська церква з часу інституційного оформлення?

- а) католицького; б) православного;
в) протестантського; г) монофізитського.

19. У якому році було ліквідовано Сербську деспотовину?

- а) у 1389 р.; б) 1453 р.; в) 1459 р.; г) 1483 р.

20. Яка подія започаткувала тривалий період протиборства сербів та інших балканських слов'ян з османами?

- а) Косовська битва; б) битва на Мариці;
в) смерть Стефана Душана; г) остаточне падіння Візантії.

21. Який з монастирів був визначним центром сербської духовної культури?

- а) Зографський; б) Мілешева; в) Рильський; г) Дечанський.

22. Яка назва першої пам'ятки агіографічної літератури середньовічної Сербії?

- а) «Житіє святого Симеона»; б) «Хіландарський типик»;
в) «Номоканон»; г) «Мирославове Євангеліє».

23. Які з перелічених понять, подій, постатей не пов'язані з історією середньовічної Сербії?

- а) Вук Караджич;

- б) битва біля Клокотниці;
- в) Мілош Обілич;
- г) повстання Петра Деляна;
- д) формування ідеології ілліризму;
- є) гуситський рух.

24. Які з перелічених понять, подій, постатей європейської історії збігаються у часі з правлінням династії Неманичів у Сербії?

- а) Верденський поділ;
- б) правління Річарда Левове Серце;
- в) діяльність Миколая Коперника;
- г) перше скликання Генеральних Штатів;
- д) Альбігойські війни;
- є) зняття облоги Орлеану.

25. Які поняття фігурують у «Законнику Стефана Душана»?

- а) парики;
- б) влахи;
- в) пронія;
- г) сипахи;
- д) смерди;
- є) коморники.

26. Які з перелічених фактів з історії середньовічної Сербії є достовірними:

- а) столицею держави Неманичів був Белград;
- б) засновник династії Неманичів Стефан завершив життя ченцем у монастирі;
- в) дружиною Стефана Першовінчаного була онука відомого дожа Венеції Енріко Дандоло;
- г) після Косовської битви 1389 р. нащадок загиблого князя Лазаря визнав васальну залежність від турецького султана;
- д) результатом першого Дунайського походу Святослава стало захоплення майже половини території Болгарії;
- є) зародження богомільської єресі пов'язують з територією Рашки.

Зміст

Вступ.....	3
Тема 1. Болгарія часів Середньовіччя.....	3
1. 1. Зміст навчальної програми з теми.....	4
1. 2. Список рекомендованих джерел та літератури.....	4
1. 3. Періодизація історії середньовічної Болгарії.....	5
1. 4. Теоретичні завдання до теми.....	6
1. 5. Тести до теми.....	7
Тема 2. Польща часів Середньовіччя.....	10
2. 1. Зміст навчальної програми з теми.....	10
2. 2. Список рекомендованих джерел та літератури.....	11
2. 3. Періодизація історії середньовічної Польщі.....	12
2. 4. Теоретичні завдання до теми.....	13
2. 5. Тести до теми.....	13
Тема 3. Сербія часів Середньовіччя.....	16
3. 1. Зміст навчальної програми з теми.....	16
3. 2. Список рекомендованих джерел та літератури.....	17
3. 3. Періодизація історії середньовічної Сербії.....	17
3. 4. Теоретичні завдання до теми.....	19
3. 5. Тести до теми.....	19

Навчальне видання
Альберт Григорович Венгер
Ольга Миколаївна Каковкіна

**Посібник до вивчення дисципліни
«Історія західних та південних слов'ян»**

Редактор А. А. Гриженко
Техредактор Л. П. Замятіна
Коректор Т. А. Белиба

Підписано до друку 25.05.13. Формат 60×84/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Ум. друк: арк. 1,4. Ум. фарбовідб. 1,4. Обл.- вид. арк. 1,5.
Тираж 100 пр. Зам.

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010
Друкарня «Ліра», пл. Десантників, 1, м. Дніпропетровськ, 49038
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДП №14 від 13. 07. 2000

